

Roman Stelmach (Wrocław)

Dokumenty do dziejów śląskich premonstratensów i premonstrantek zachowane w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu

Zakon kanoników regularnych premonstratensów zwanych też norbertanami, od św. Norberta z Prémontré w puszczy Conage, założono w 1120 r. Według pierwotnej reguły żyli głównie z pracy na roli¹. Bracia premonstratensi pojawili się na Śląsku w ostatniej ćwierci XII w., osadzono ich we Wrocławiu na wyspie Ołbin. Istniał tu od lat 20. XII w. klasztor benedyktynów, ufundowany przez komesa Piotra Włosta; w 1139 r. nastąpiło przez biskupa wrocławskiego Roberta nadanie opatowi Radulfovi kościoła św. Michała. Jednak na skutek różnych przyczyn, w tym i nieobyčajnego zachowania, przed 1193 r. benedyktyni zostali z Wrocławia usunięci (do nowej placówki w Kościelnej Wsi pod Kaliszem) i zastąpieni przez nowy i aktywny zakon premonstratensów², jedynej na Śląsku placówki tego zgromadzenia.

Klasztor premonstratensów wrocławskich pod wezwaniem Św. Wincentego mieścił się na wyspie Ołbin, w dorzeczu Odry i należał na Śląsku do jednego z największych cenobiów. Jego rola na terenie samego miasta Wrocławia była znaczna, wraz z klasztorem kanoników regularnych Najświętszej Marii Panny Na Piasku tworzyli dwa największe miejskie klasztory, a długotrwała rywalizacja między nimi doprowadziła w XIV w. do słynnego sporu określanego jako *causa Vortret*, zakończony wyrokiem polubownym, wydanym przez kurię rzymską, o czym niżej³.

Premonstarensi przetrwali na Ołbinie do 1529 r., kiedy to ich klasztor – stojący za murami miejskimi został zburzony na wniosek rady miejskiej w obawie przed niebezpieczeństwem tureckim, zagrażającym stolicy Dolnego Śląska. Zakonników przeniesiono do zlikwidowanego klasztoru franciszkanów, przy obecnym placu Nankera, gdzie przetrwali do kasaty zakonu i sekularyzacji w 1810 r.

¹ J. Le Goff, *Kultura średniowiecznej Europy*, Gdańsk 2002, s. 554.

² *Encyklopedia Wrocławia*, pod red. J. Harasimowicza, tu hasło opracowane przez A. Żurka, s. 588.

³ Zob. w tym tomie artykuł A. Pobóg-Lenartowicz, *Nie tylko causa Vortret. O wzajemnych kontaktach wrocławskich premonstratensów i kanoników regularnych w średniowieczu*, s. 98–109.

Na Śląsku został także ufundowany klasztor premonstrantek (norbertanek). Fundacja ta była dziełem Ludmiły, księżny opolskiej, żony księcia Kazimierza I, i została przeprowadzona na początku XIII w., może w 1206 r.⁴, początkowo w Rybniku. Na skutek niesprzyjających warunków w 1228 r. klasztor przeniesiono do miejscowości Czarnowąsy pod Opolem, gdzie zakonnice przetrwały również do sekularyzacji w 1810 r.⁵

W wyniku likwidacji obu klasztorów ich archiwalia sprowadzono do Wrocławia i złożono w nowym Archiwum Prowincjonalnym, założonym na wniosek króla Fryderyka Wilhelma III, a którego siedziba mieściła się przy Schuhbrücke (obecnie ul. Szewska)⁶. Nowe władze archiwalne przystąpiły do opracowania i zinventaryzowania przejętych materiałów, dokumenty zostały ułożone w repertoriach, których układ opracowali dyrektor archiwum J. Büsching i jego asystent F. Jarrick. Po reorganizacji i zakończeniu prac porządkowych w archiwum w 2 poł. XIX w. otrzymały one oznaczenia jako Rep. 67 (klasztor wrocławski) i Rep. 71 (klasztor w Czarnowasach)⁷.

Układ dokumentów był w obu repertoriach chronologiczny. Składał się m.in. z bogatego w treść regestu dokumentu, zapisanego w języku łacińskim lub niemieckim, zależnie od języka oryginału, daty i miejsca wydania, w wersji oryginalnej i współczesnej, informacji o zachowanej pieczęci (lub pieczęciach), informacji bibliograficznej (rzadko wtedy wypełnianej), a także listy świadków. Repertoria dokumentowe przetrwały szczęśliwie do dnia dzisiejszego i są świadectwem wielkości dawnego archiwum; informują nas też o stanie zachowania wielu dokumentów, których już dziś nie posiadamy⁸.

Zespół dokumentów dawnego klasztoru św. Wincentego był (i jest nadal) największym zespołem dokumentów poklasztornych zgrupowanych w dawnym Archiwum Prowincjonalnym (później Archiwum Państwowym) we Wrocławiu. Sam inwentarz (repertorium) składa się z 4 opasłych tomów, które opracował Friedrich Jarrick w latach 1820–1821⁹. Najstarszym zachowanym wtedy dokumentem była bulla papieża Celestyna III z 7 IV 1193 r. Kolejne tomy repertorium obejmowały:

⁴ P. Wiszewski, *Opactwo benedyktynek w Legnicy (1348/49–1810)*, Poznań 2003, s. 494. Zob. w tym tomie M. Kopka, *Jeszcze o początkach rybnickiej fundacji norbertanek*, s. 52–57.

⁵ Na temat klasztoru i dokumentów klasztoru w Czarnowasach por. R. Stelmach, *Klasztor premonstrantek w Czarnowasach w świetle zachowanych dokumentów* (w druku).

⁶ O początkach archiwum por. B. Krusch, *Geschichte des Staatsarchivs zu Breslau*, Leipzig 1908; A. Dereń, *Zarys dziejów Archiwum Państwowego we Wrocławiu (z okazji 150 rocznicy założenia)*, „Archeion” 35, 1961, s. 75–88.

⁷ O. Meinardus, R. Martiny, *Das neue Dienstgebäude des Staatsarchivs zu Breslau und die Gliederung seiner Bestände*, Leipzig 1909.

⁸ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, oba repertoria złożone w zespole „Kolekcja rękopisów” w dziale dawnych pomocy archiwalnych, jako Rep. 67 i Rep. 71, por. *Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Przewodnik po zasobie archiwalnym do 1945 roku*, pod red. A. Derenia i R. Żerelika, Wrocław 1996, s. 275 i 302.

⁹ Jako początkową datę opracowania Jarrick wpisał „Angefangen zu bearbeiten Montag den 11ten Septbr. 1820, in Breslau”, jako końcową – „Breslau, angefangen zu bearbaiten den 26 März, 1821”.

tom	liczba dokumentów	lata
I	1018	1193–1423
II	1019–2169	1423–1604
III	2170–3634	1605–1691
IV	3635–5172	1692–1805

Po zakończeniu prac w czasie porządkowania innych dokumentów poklasztor-nych odnaleziono liczne dyplomy premonstratensów wrocławskich. Jarrick dopisał je jako „Nachtrag und Anhang” na końcu IV tomu. Było ich 29, pochodziły z lat 1322–1715, otrzymały one sygnatury kombinowane, cyfrowo-literowe, a same do-kiumenty w magazynie włączono według układu chronologicznego. Prace te zakoń-czył Jarrick 31 III 1821 r.

Jednak jeszcze za czasów F. Jarricka i w okresie późniejszym, aż do 1945 r., w czasie kolejnych prac porządkowych i inwentaryzacyjnych, drogą kupna lub da-rów archiwum otrzymało (lub odnaleziono jeszcze) dość pokaźną liczbę dokumen-tów związanych z dziejami tego klasztoru. Sporządzano dla nich nowe regesty, które zostały doklejone w poszczególnych tomach, w odpowiednim ciągu chronologicz-nym na kartkach papierowych. Dokumenty te pochodziły z lat 1313–1804. Część nowych dokumentów dopisywano jednak pod kolejnymi regestami, nadając im też nowe sygnatury cyfrowe z małą literką alfabetu łacińskiego (czasem nawet podwój-ną)¹⁰. Z dużym podobieństwem można liczyć, że wszystkich dokumentów omawia-nego klasztoru zarejestrowano do 1944 r. ok. 5500 oryginałów pergaminowych i pa-pierowych.

Znaczne straty w zasobie przyniosła II wojna światowa. Po 1943 r. władze archi-walne przystąpiły do zabezpieczania zasobu, złożonego wtedy w budynku na dawnej Tiergarten Strasse¹¹. Ponieważ cały kwartał ulic przeznaczony został do wyburzenia pod budowę lotniska wojskowego, władze archiwalne rozpoczęły żmudną akcję wy-wożenia archiwaliów, począwszy od zasobu najstarszego, tzn. od dokumentów per-gaminowych. W tej partii znalazły się też dokumenty klasztoru św. Wincentego. Wywieziono na zachód, do Niemiec, 125 dokumentów z okresu do 1300 r.¹² i 1090 dokumentów z okresu od 1369 do 1500 r.

Po powstaniu we Wrocławiu w grudniu 1946 r. nowego Archiwum Państwowe-go, przystąpiono do podliczania strat. Okazało się, że wśród dokumentów klaszto-ru św. Wincentego nie zachowały się dokumenty do 1300 r. (za wyjątkiem wymie-nionych sygnatur 6, 7, 10), dokumenty z lat 1369 do 1500 r. oraz szereg dokumen-tów z okresu nowożytnego. W zasobach archiwum pozostało w 3970 dokumentów

¹⁰ Dotyczy to np. odnalezionych dokumentów procesowych z klasztorem kanoników regularnych NMP Na Piasku (tzw. rotulusów).

¹¹ R. Meinardus, R. Martny, *Das neue Dienstgebäude*.

¹² Z wyjątkiem kilku dokumentów z XIII w., które znalazły się w zasobie po 1945 r., chodzi o dokumenty z 1204 i 1206 r., sygn. 6, 7, 10.

z lat od 1204 do 1805 r., które ówcześni archiwiści oznaczyli w repertorium pieczęcią o treści „ZACHOWANY”.

Po długoletnich staraniach z Niemieckiej Republiki Demokratycznej powróciły do Archiwum Państwowego we Wrocławiu w drodze rewindykacji dokumenty wywiezione przez Niemców z Wrocławia w 1944 i 1945 r.¹³ W liczbie ponad 12 000 odzyskanych dokumentów znalazło się 88 dokumentów najstarszych, z okresu do 1300 r. Nie można przy tym powiedzieć, że jest to liczba kompletna. Na ogólną sumę 129 dokumentów znajdujących się w tym zespole (z okresu do końca XIII w.) przed wojną, obecnie mamy ich 92. Brak więc 37 dyplomów, począwszy od najstarszego dokumentu w zespole, wymienionej już przeze mnie bulli Celestyna III z 7 IV 1193 r. Dla tego tylko okresu, dla XIII w. brak: 11 dokumentów papieskich i duchownych z terenu Europy, 12 dokumentów książąt śląskich, począwszy od dokumentu Henryka I Brodatego z 1214 r. (brak też dokumentu księcia pomorskiego Mściwoja z 1283 r.), 8 dokumentów duchowieństwa polskiego, począwszy od dokumentu Artmuda archiprezbitera głogowskiego z 1219 r., 6 dokumentów opatów klasztoru św. Wincentego (od 1259 r. dokument opata Wilhelma) i innych opatów śląskich (np. z klasztoru w Henrykowie). Aby pozostać przy sygnalizowaniu braków, nie zachowały się dokumenty z lat 1369 do 1500. Poważne są luki wśród dokumentów nowożytnych. Jest to jednak temat na odrębne opracowanie. W sumie do chwili obecnej posiadamy 4070 dokumentów pergaminowych i papierowych z dawnego zespołu dokumentów klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu, zachowanych za lata od 1193 do 1805 r.

Repertorium dokumentów klasztoru w Czarnowasach opracował inny archiwista, brak jego nazwiska w inwentarzu, był nim jednak zapewne J. Büsching, dyrektor Provinzial Archiv zu Breslau, który pracował nad tymi dokumentami od 27 VIII do 8 IX 1821 r. W podobnym układzie co poprzednio omówiony, zaprezentowano 153 dokumenty, z których do chwili obecnej zachowało się 144. Pochodzą one z lat 1223 do 1715¹⁴.

Dokumenty obu klasztorów zostały wydane w wydawnictwach źródłowych. Najstarsze dokumenty opublikowali A. Skowrońska i K. Maleczyński w trzech tomach *Kodeksu dyplomatycznego Śląska*¹⁵. W części pokrywa się z nim zachodnioniemiecki *Schlesisches Urkundenbuch*, pod red. H. Appelta¹⁶. Kontynuacją tego wydawnictwa są kolejne tomy, wydawane przez W. Irganga, gdzie znajdziemy dokumenty do 1300 r.¹⁷ W ramach niemieckiego *Kodeksu dyplomatycznego Śląska* wydane zo-

¹³ E. Kobzdaj, *Archiwalia śląskie przekazane Archiwum Państwowemu we Wrocławiu z Niemieckiej Republiki Demokratycznej*, „Archeion” 84, 1988, ss 157–165.

¹⁴ R. Stelmach, *Klasztor premonstrantek*.

¹⁵ *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. I–III, opr. K. Maleczyński i A. Skowrońska, Wrocław 1951–1964, obejmuje on dokumenty do 1227 r.

¹⁶ *Schlesisches Urkundenbuch* (dalej SU), t. I, ed. H. Appelt, Köln 1963, zawiera dokumenty do 1216 r.

¹⁷ SU, t. II–VI, ed. W. Irgang, Köln 1977–1998.

stały rejestry dokumentów z okresu od 1301 do 1342 r.¹⁸ Z kolei kontynuacją rejestrow niemieckich są polskie, wydawane przez W. Kortę¹⁹. Informacje o dokumentach z lat 1361 do 1400 znajdzie czytelnik w *Katalogu dokumentów przechowywanych w archiwach dolnośląskich*²⁰. Z późniejszego okresu mamy jedynie przedrukowane dokumenty klasztoru w Czarnowasach przez W. Wattenbacha²¹.

Najstarszym zachowanym obecnie dokumentem z dawnego klasztoru św. Wincentego jest bulla papieża Celestyna III z 8 IV 1193 r.²² Papież bierze klasztor pod swą opiekę i potwierdza jego posiadłości²³. Dokument posiadał niegdyś bullę ołowianą Celestyna III, o rzadkim wizerunku. Na awersie czteropolowym w obu górnych polach widniały napisy *scts PETRUS* i *scts PAULUS*, w obu dolnych – przedzielone imię papieża *Cele pp* i *stinus III*. W otoku bulli był napis + *Per fice gressus meos servitis tuis*. Kolejne bulle papieskie wydawali następcy Celestyna III, treścią ich było w zasadzie zatwierdzenia dóbr, regulacje statutów zakonnych, rozstrzyganie sporów, nadawanie odpustów²⁴. Papieże polecali też duchowieństwu śląskiemu i polskiemu roztaczanie nad nim i jego dobrami szczególnej opieki (jak np. bulla z 12 IV 1253 r., w której papież Innocenty IV nakazał biskupowi kujawskiemu Wolimirowi ochronę dóbr klasztornych²⁵). Taka opieka biskupa kujawskiego potrzebna była dobrom klasztoru wokół Żukowa koło Gdańska zagrożonych stale przez Krzyżaków. Mówi o tym dokument Innocentego IV z 3 XI 1254 r., w którym papież poleca biskupom wrocławskiemu i kujawskiemu zbadać przyczynę bezprawnego zabrania przez Krzyżaków wsi Pastolin²⁶. Spory majątkowe klasztoru rozstrzygali na polecenie papieża jeszcze biskup lubuski i arcybiskup gnieźnieński. Omawiana tematyka przewija się w treści wszystkich pozostałych, zachowanych do 1369 r. bull papieskich. Dodać można, że są one w dobrym stanie zachowania, a przy większości wiszą ołowiane bulle na sznurach czerwono-żółtych lub na konopnych. Zachowały się bulle większości ówczesnych papieży, wystawiających swoje dyplomy dla klasztoru, ich legatów i nuncjuszy, a także wielu biskupów tytularnych, sufraganów i innych.

¹⁸ *Codex diplomaticus Silesiae, Regesten zur schlesischen Geschichte*, t. XVI, XVIII, XXII, XXIX i XXX, Breslau 1892–1930.

¹⁹ *Rejestry śląskie*, t. I–V (dalej Reg. śl.), pod. red. W. Korty, Wrocław 1975–1992.

²⁰ *Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska*, t. IV–VII, opr. M. Chmielewska i R. Stelmach, Wrocław 1992–1993.

²¹ *Urkunden des Klosters Czarnowanz*, wyd. W. Wattenbach, [w:] *Codex diplomaticus Silesiae* (dalej CDS), t. I, Breslau 1857.

²² Rep. 67 nr 2, SU I, nr 60.

²³ Przy dokumencie zachowały się rotty wymienionych biskupów oraz kardynałów kurii rzymskiej.

²⁴ Najstarszy taki dokument wystawił 5 IV 1253 r. papież Innocenty IV, który nadał 40 dni odpustu odwiedzającym klasztor w dniu święta jego patrona. Rep. 67 nr 44, SU III, nr 78. Ilość takich dokumentów wzrosła po sprowadzeniu do klasztoru relikwii św. Eustachego.

²⁵ Rep. 67 nr 46, SU III, nr 84.

²⁶ Rep. 67 nr 57, SU III, nr 133.

Najstarszy zachowany dokument książęcy dla klasztoru wystawił w 1204 r. książę Henryk I Brodaty. Uwolnił on wymienione wsie klasztorne od podworowego. Po pieczęci pozostał jedynie otwór w dokumencie²⁷. Odtąd dla klasztoru posypały się nadania całego szeregu książąt piastowskich ze Śląska, następców Henryka I we Wrocławiu, aż do wymarcia tej linii na Henryku VI w 1335 r., następnie książąt głogowskich, opolskich, świdnickich, oleśnickich i wielu innych. Wszyscy ci władcy nadawali klasztorowi olbrzymie dobra, zatwierdzali mu stan posiadania, na skutek czego klasztor stał się jednym z największych posiadaczy na Śląsku, mogącym się równać jedynie z klasztorami w Lubiążu czy w Trzebnicy. W ślad za nimi poszli inni książęta ziem polskich. Tu trzeba wspomnieć o zachowanym w naszym zasobie niedatowanym dokumencie księcia pomorskiego Świętopełka (który w przypuszczeniu można datować na ok. 1220–1266). Książę transumuje dokument fundacyjny swego ojca księcia gdańskiego Mściwoja z 24 IV 1209 r., wystawiony *in Stolpa* o nadaniu wymienionych dóbr *fratribus et sororibus in Sucov*²⁸. Nie zachował się natomiast dokument księcia Mściwoja II z 16 IV 1283 r., wystawiony *in Glupz*, potwierdzający i rozszerzający dobra ekspozytury w Żukowie²⁹. W miejscowości lokowanej już na prawie niemieckim był targ. Dokument wymienia szczegółowo nazwy wsi klasztornych, m.in. Rębiechowo, Oksywie, Łebę, dziesięciny z karczmy w Gdańsku, 5 jezior i szereg innych.

Z kolei Kazimierz książę bytomski 4 VIII 1294 r. nadał klasztorowi prawo patronatu nad kościołem św. Marii w Bytomiu³⁰. Nowa prepozytura szybko pozyskiwała następne liczne dobra. W związku ze sporami między opatami klasztoru a biskupami krakowskimi o prawo patronatu i prezentacji kolejnych plebanów tego kościoła, wybuchały liczne spory, ciągnące się przez cały XIV w. Stąd obecność tak wielu dokumentów biskupów krakowskich w zespole, począwszy od dokumentu biskupa Jana Muskaty z 21 X 1308 r. Biskup ten w Czeladzi udzielił Janowi Sasowi inwestyturę na probostwo w Bytomiu³¹. Mamy też zachowane dokumenty jego następców – Nankera i Jana Grota (do 1369 r.)³².

Przechodząc do dokumentów biskupów wrocławskich, najstarszym zachowanym jest dokument biskupa Wawrzyńca z 1228 r. Biskup ten przeniósł klasztorowi świę-

²⁷ Rep. 67 nr 6, SU I, nr 95.

²⁸ Rep. 67 nr 11, pozostały zielone sznury po pieczęci księcia Świętopełka, por. M. Derwich, *Der Prämonstratenserorden im mitteralterlichen Polen. Seine Rolle in Kirche und Gesellschaft*, [w:] *Studien zum Prämonstratenserorden*, pod red. I. Crusius i H. Flächenbecker, Vandenhoeck 2003, s. 343, fundacja wg Autora miała miejsce w latach 1212–1214.

²⁹ Rep. 67 nr 108., wyd. Perlbach, *Pommersches Urkundenbuch*, s. 326.

³⁰ Na zielonych sznurach zachowały się resztki pieczęci księcia, Rep. 67 nr 118 a, SU VI, nr 156; M. Derwich, *Der Prämonstratenserorden*, s. 332.

³¹ Na pasku pergaminowym zachowana pieczęć biskupa, Rep. 67 nr 138; *Bytom średniowieczny*, opr. J. Drabina, J. Horwat, Z. Jedynek, Opole 1985, nr 50.

³² Najstarszym dokumentem biskupów krakowskich jest dokument biskupa Pełki z 1206 r., Rep. 67 nr 8, o zamianie wsi Kępino na Wawrzeńczyce w diecezji krakowskiej, przy dokumencie były dawniej pieczęcie biskupa i kapituły, SU I, nr 100.

to dedykacji klasztoru z 23 VI na 3 VII³³. Odtąd obecność dokumentów biskupich wrocławskich jest powszechna. Tematyka ich dotyczy nadawania odpustów (jak np. w związku ze sprowadzeniem do klasztoru relikwii św. Eustachego w 1254 r.), budowy nowych ołtarzy w kościele klasztorным, rozstrzygania sporów majątkowych, pobierania dziesięcin.

W tym okresie pojawiają się w archiwum klasztorным pierwsze dokumenty prywatne wystawiane przez rycerzy śląskich. Pierwszymi z nich były dokumenty rycerza Unimira z 26 XII 1273 r., który nadał klasztorowi dziesięcinę zbożową z Piersna, a następnie dokument Henryka syna Temona Weczenborga o nadaniu Janowi Gallovi wsi Zakrzów w 1279 r.³⁴

Wreszcie z omawianego okresu (tzn. do 1369 r.) pochodzi niespotykana nigdzie indziej dokumentacja, zachowana jedynie w archiwum klasztoru premonstratensów wrocławskich. Mowa o dokumentach zwanych rotulusami procesowymi. Tworzą je zrolowane karty pergaminowe łączone ze sobą przewlekanymi paskami (nieklejone), opatrzone w dodatku znakami notarialnymi notariuszy publicznych, umieszczonymi w lewym dolnym rogu kart pergaminowych (lecz nie wszystkich). Owe rotulusy dotyczą sporów, jakie klasztor toczył w XIII i XIV w. (bo z tego czasu pochodzą) z różnymi instytucjami (klasztorem kanoników regularnych we Wrocławiu o tzw. *causa Vortret*, plebanami kościołów w Kostomłotach i Siemdrożycach czy biskupami krakowskimi o posiadłości kościoła św. Małgorzaty w Bytomiu). Dokumenty te miały unaocznic prawa klasztorne do posiadanych dóbr; przepisywano do nich oryginalne dokumenty wydawane dla premonstratensów, a nadające im wymienione majątki³⁵.

Spośród 11 zachowanych obecnie rotulusów 5 dotrwało w całości³⁶, pozostałe są uszkodzone³⁷. Omawiane rotulusy to rulony o długości do 30 m. Datowane one są na lata od 1257 do 1371 r. Najstarszy z nich, z 1257 r., dotyczy sporu o dobra Zakrzów i Dobra należące do kościoła w Psim Polu, ma 5 m 20 cm długości.

Dodajmy, że wszystkie dokumenty zachowane do poł. XIV w. spisano na kartach pergaminowych, większość w języku łacińskim. Pierwszy niemiecki dokument pochodzi z 1314 r. Wystawił go opat klasztoru Jan, który potwierdził darowiznę wdowy Adelajdy de Wizona czynszów dla klasztoru³⁸.

³³ Rep. 67, nr 21, SU I, nr 294.

³⁴ Rep. 67 nr 95 i 102, SU IV, nr 218 i 355.

³⁵ Problematyka tej rzadkiej dokumentacji jest ostatnio tematem zainteresowań M. Młynarskiej-Kaletynowej, por. też, *Ius Gonicwe w świetle materiałów procesowych klasztoru Św. Wincentego we Wrocławiu z lat 1358–1362*, [w:] *Aetas media aetas moderna. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 2000, s. 348–55; też, *Ludzie w materiałach procesowych klasztoru premonstratensów na Ołbinie we Wrocławiu w 2 połowie XIII i w XIV wieku*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, pod red. R. Michałowskiego, Warszawa 1997, s. 139–150.

³⁶ Rep. 67 nr 68 b, 135 b, 164 b, 172 b, 202 c, najmłodszy pochodzi z 1371 r.

³⁷ Rep. 67 nr 197 b, 202 b, 318 b, 407 b, 498 b.

³⁸ Rep. 67 nr 153, SR 3411.

Omawiając dokumenty klasztorne nie sposób nie wspomnieć o najstarszych zachowanych dokumentach opackich. Najstarszym w tej grupie jest zachowany dokument opata Gerarda z 1204 r., jego miejsce wystawienia oznaczono jako *in nostro cenobio*, a datę – *indictione VII, abbatis nostro III anno*. Opat ustanawia dwie msze za odpuszczenie grzechów księcia Henryka I Brodatego i jego ojca Bolesława I Wysokiego. Po pieczęci opata pozostały otwory po sznurach³⁹. Kolejny zachowany dokument Gerarda pochodzi z 1206 r. i jest darowizną podanych dóbr dla kościoła w Psim Polu. W dokumencie użyto nazwy *Pze Pole*. Przy karcie pergaminowej zachowały się sznury bordowe po pieczęciach opata i konwentu. Szczątki pieczęci opata Alberta pochodzą z dokumentu z 1240 r., dotyczącego lokacji wsi Zabłoto na prawie niemieckim. Pieczęć ta wisiała na brązowych sznurach⁴⁰. Najstarsza zachowana pieczęć opata widnieje natomiast przy dokumencie opata Sulisława z 1248 r. o zamianie dziesięcin z Pełcznicy, które dotąd pobierano według prawa polskiego, a odtąd miano pobierać według prawa niemieckiego. Pieczęć umocowana została na pasku pergaminowym, przedstawia stojącą postać opata, trzymającego w prawej ręce pastorał, w otoku napis: + *ABB/AT/IS ECCLE...../V/INCENCII*⁴¹.

Najstarsza zachowana pieczęć konwentu pochodzi z dokumentu opata Gotfryda z 11 X 1263 r. Opat uwalnia posiadłości mieszczanina wrocławskiego Reinolda ze Strzegomia w Grabiszynie od służb i powinności. Na brązowych sznurach zachowały się pieczęcie opata i konwentu⁴². Pieczęć konwentu przedstawia postać Madonny z Dzieciątkiem w środku, po jej lewej ręce widoczna jest postać św. Wincentego, a po prawej (dla patrzącego) św. Eustachego w stroju pontyfikalnym.

Z omawianego okresu zachowały się następujące dokumenty opackie:

sygnatura	rok	opat	pieczęcie
153	1314	Jan	konwentu
178	1323	Jan	opata i konwentu
189	1327	Jan	opata
198	1330	Konrad	opata
206	1331	Konrad	opata i konwentu
230, 231	1338	Mikołaj	opata
249	1342	Mikołaj	opata
254	1343	Jan	–
262	1344	Mikołaj	opata i konwentu
275–77	1346	Mikołaj	opata i konwentu

³⁹ Rep. 67 nr 7, SU I, nr 96.

⁴⁰ Rep. 67 nr 32, SU II, nr 193.

⁴¹ Rep. 67 nr 39, SU II, nr 355, po pieczęci konwentu pozostał pasek pergaminowy, przy następnym dokumencie tego opata z 1251 r. zachowała się jego pieczęć w stanie szczątkowym, brak pieczęci konwentu, Rep. 67 nr 42.

⁴² Rep. 67 nr 77, SU III, nr 460.

288	1347	Mikołaj	opata i konwentu
294	1348	Jan	opata
300	1349	Mikołaj	-
304	1349	Mikołaj	opata i konwentu
318 a	1350	Mikołaj	opata
324	1351	Mikołaj	konwentu
338	1353	Wilhelm	opata
340	1354	Wilhelm	opata
344	1354	Wilhelm	opata
350	1355	Wilhelm	opata
351	1355	Jan	opata
366	1357	Wilhelm	opata i prepozyta w Żukowie
368	1357	Wilhelm	-
370, 371	1358	Wilhelm	opata
380, 381	1359	Wilhelm	-
384	1366	Marek	
391–3	1360	Wilhelm	opata i konwentu
395	1360	Wilhelm	-
398–9	1361	Wilhelm	opata i konwentu
401	1362	Wilhelm	opata i konwentu
408–9	1362	Wilhelm	-
412	1362	Wilhelm	opata
414–5	1363	Wilhelm	opata i konwentu
424	1366	Marek	opata
430–1	1367	Marek	opata i konwentu

Dokumenty opata Jana dotyczą uzyskania przez klasztor dziesięcin (1314 r.) od mieszczki Adelajdy de Wizona, sprzedaży 3 łanów w Grabiszynie mieszczaninowi wrocławskiemu Arnoldowi (1323 r.) i rozstrzygnięcia sporu o Rudgerzowice (1327 r.)⁴³.

Jego następca Konrad pozostawił 2 dokumenty z 1339 i 1331 r. zatwierdzające klasztorowi nadania we wsiach Sobicisko, Łosina, Polanowice, Kepino, Ujów, Spalice, Pełcznica i ogrodów koło Środy Śl. i sprzedaży przez klasztor kanonikowi Paskowskiemu czynszów z dworu w Ujowie i w Miłonowie⁴⁴.

Po opacie Mikołaju pozostało 9 dokumentów z lat 1338–1351. Dotyczą prezentacji nowych plebanów w podległych sobie kościołach – w Sobocisku (pleban Wilhelm w 1338 r.), Łosinie (pleban Herman w 1342 r.), transakcji majątkowych,

⁴³ SR 3411, 4300 a i 4654.

⁴⁴ SR 4910, 5067.

sprzedaży czynszów plebanowi w Strzelcach (1344 r.), łanów i sołectwa w Soboci-sku, lokowania dóbr na prawie niemieckim (Taczów Wielki w 1346 r.), przekazania przez opata jałmużny na wyżywienie mnichów (1347 r.) i potwierdzenia daw-niejszych nadań⁴⁵.

Jego następca Wilhelm II w ciągu swych rządów wystawił 22 zachowane do dziś dokumenty. Pochodzą one z lat 1353 do 1363 i dotyczą m.in. sprzedaży dóbr osobom prywatnym, prezentacji nowych plebanów – w Bytomiu (brat Herman w 1354 r.) i w Dziuplinie (Jan Krenwil w 1363 r.), nadania dóbr Tomaszowi bisku-powi Sarepty i sufraganowi wrocławskiemu w Opatowicach (1355 r.), zapisu czyn-szów dla kościoła w Żukowie (1357 r.), zatwierdzenia dóbr dla klasztoru w Strzelnie w Miłonowie (1357 r.), zatwierdzenia dawniejszych dokumentów, uzyskania czyn-szów w Kostomłotach, sprzedaży czynszów w Pełcznicy kanonikowi Erazmowi, po-twierdzenia majątku sołtysa w Zakrzowie. Zachowało się zakwestionowanie wyro-ku sądowego o morderstwo na Henryku bracie Mikołaja przez wieśniaków z Zakrzo-wa w 1359 r. oraz ugoda graniczna między dobrami klasztoru a kolegiaty św. Krzy-ża we Wrocławiu między Sępolnem a Opatowicami z 1361 r.⁴⁶

Z omawianego okresu posiadamy też 3 dokumenty kolejnego opata Marka z lat 1366 i 1367. Z 13 maja 1366 r. pochodzi dokument wystawiony przez opata, ksienię w Żukowie oraz Jana plebana ze Strzelna. Jest to polecenie usunięcia z grona kon-wersów w Żukowie osób nieopoządanych. Kolejne dokumenty dotyczą kupna czyn-szów na wyżywienie mnichów w 1367 r. i uwolnienia od opłat sołtysa w Zabłocie⁴⁷. Pozostałe dokumenty opata Marka nie zachowały się⁴⁸.

Dokumenty zaginione

Jak wyżej wspomniano, dokumenty z lat 1369–1500 nie zachowały się⁴⁹.

Jest to dość znaczna strata w tym zasobie, dość wspomnieć, że nie zachowało się aż 1090 dyplomów, począwszy od dokumentu Jana prepozyta w Strzelnie, wizyta-tora cyrkarii polskiej, o zamiarze wizytowania klasztoru wrocławskiego. Do naj-ciekawszych i najcenniejszych należą w tej grupie z pewnością dokumenty niżej wymienione:

Wystawca	Data wystawienia	Sygnatura
Florian Mokrski bp krakowski	1374 5 II Kraków	504
Jan Suchywilk abp gnieźnieński	1375 14 IV Gniezno	518

⁴⁵ SR 6099, 6144, 6966, Reg. śl. I, nr 142, 475, 480, 615, II nr 40, 124.

⁴⁶ Reg. śl., II, nr 951, 1013, 1050, III nr 19, 583, *Preussische Urkundenbuch*, t. V, nr 578–9, *Katalog do-kumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska*, t. IV, opr. R. Stelmach, Wroc-ław 1991, nr 354, 355, 401, 417, 469, 482, 493, 509, 513, 537, 568, 569, 576, 578, 600.

⁴⁷ *Katalog*, t. V, nr 13, 40, 50

⁴⁸ Dokumenty opata Marka i jego następców występują pojedynczo w innych zespołach archiwalnych, np. w zasobie dokumentów „Akt miasta Wrocławia” i w innych.

⁴⁹ Stanowiły je dokumenty o sygnaturach od 433 do 1531.

Ławnicy miasta Bytomia	1387 12 VI	595
Piotr z Radolina bp krakowski	1403 29 VI in Xanii	755
Jarand kantor kolegiaty w Kruszwicy	1408 13 II i 8 VIII Kruszwica	789 i 792
Jan Szafraniec kanonik krakowski	1409 7 III Kraków, 1409 12 IX Złota	801 i 809
Bogusza przeorysza w Strzelnie	1412 1 IX Strzelno	846
Mikołaj opat na Strachowie	1415 7 V Wrocław	888
Wojciech Jastrzębiec bp krakowski	1417 12 VII Sławków 1420, 14 III Wrocław	923, 964 a
Henryk Sneschtwicz kuś- nierz z Nowego Sącza	1419 6 IV Kraków	950
Andrzej Łaskarz bp poznański	1420 26 XI Poznań	972
Kazimierz ks. oświęcimski	1425 8 XII Toszek	1023
Andrzej Miszka archidiakon krakowski	1426 25 II Kraków	1041
Zbigniew Oleśnicki bp krakowski	1428 25 XII Kraków, 1431 Kraków 1435 17 IV Kraków 1449 23 V Kraków	1085, 111 b, 1151, 1245
Synod Bazylejski	1434 19 I Bazylea	1127 a
Władysław Oporowski bp kujawski	1435 2 IV Włocławek	1142
Konrad von Erlichhausen wiel- ki mistrz krzyżacki	1446 27 VI Grabin	1215 i 1216
Jan Kapistran wielki inkwizytor	1454 20 V Bytom	1286
Jakub z Sienna bp kujawski	1469 26 V Chełmża	1346
Jan Lutek z Brzezia bp krakowski	1471 19 V Kraków, 1474 30 IX Kraków	1355, 1369
Zbigniew Oleśnicki bp kujawski	1476 3 X Łęczyca	1380
Barbara przeorysza w Żukowie	1477 26 XII Żuków	1387
Rada miasta Bytomia	1482 7 I Bytom	1411
Jan Rzeszowski bp krakowski	1486 14 XII Kraków	1445
Fryderyk Jagiellończyk, abp gnieźnieński	1496 22 IV Piotrków Trybu- nalski; 5 VIII Kraków 19 XII Znojmo 1498 10 IV Radłów	1488, 1492–94, 1511
Krzysztof z Kurozwęk bp kujawski	1498 6 VI Strzelno	1516

Dokumenty nowożytne

Dokumenty nowożytne są zachowane prawie w komplecie⁵⁰. Pierwszy to dokument niemiecki burmistrza i rady miasta Oławy z 16 III 1501 r. stwierdzający, że Jadwiga córka Marcina Zastrońskiego posiada po ojcu dobra w Przeczy w okręgu oławskim. Jest to najstarszy zachowany w zbiorze dokument papierowy, z zachowaną pieczęcią opłatkową miasta Oławy⁵¹.

W tym czasie wystawiano wiele dokumentów dotyczących ekspozytury w Bytomiu. Tylko z 1501 r. posiadamy dokumenty: opata Jana z 24 V, informującego kardynała Fryderyka Jagiellończyka arcybiskupa gnieźnieńskiego o mianowaniu nowym plebanem w kościele św. Małgorzaty w tym mieście Andrzeja Ditterich (24 V), zgodę kardynała na to stanowisko (29 VII). Trzecim z nich jest dokument ławników bytomskich o opłacie czynszów z jatek rzeźniczych (28 II 1502 r.)⁵². Po rychłym zgonie Dittericha nowym plebanem mianował opat Jan o. Piotra, profesora swego klasztoru (16 VI 1502 r.). Posiadamy również szereg dokumentów o obsadzaniu stanowiska plebana w drugim z bytomskich kościołów – Najświętszej Marii Panny. Warto wspomnieć o zachowanym opisie miasta Bytomia, pochodzącym z 1600 r.⁵³

Tematyka nowożytnych dokumentów nie odbiega od poprzednich, z okresu średniowiecznego. Dlatego wspomnieć jedynie można o najciekawszych. Tak więc 3 II 1503 r. ławnicy miasta Wrocławia wraz z radnymi ogłosili wyrok wydany przez ławników miasta Magdeburga na rzecz Hansa Seidlitz zwanego Apsdorff⁵⁴. Bulle papieskie, począwszy od Juliusza II z 30 I 1505 r., zawierają m.in. zatwierdzenia nowych opatów; wtedy to został nim Jakub. Na podstawie tych zachowanych w komplecie dokumentów można odtworzyć pełne listy opatów klasztoru. Tego samego dotyczą też dokumenty opatów wrocławskich, którzy zatwierdzali nowe ksienie w podległym sobie klasztorze premonstrantek w Czarnowasach. Wśród dokumentów książęcych spotykamy dokumenty ostatnich książąt piastowskich w Opolu (tu powszechnie były dokumenty czeskie i polskie), Legnicy, książąt

⁵⁰ Brak jedynie dokumentów o sygnaturach: 1823 (1567 r., cesarz Maksymilian II), 1954 (1592 r., opat Jan), 2241 (1609 r., cesarz Rudolf II), 2479 (1624 r., Jan Neumann urzędnik z Oławy), 2549 (1628 r., Jerzy Krelius z Nysy), 2553 (1629 r., Angelus Perillus opat w Perugii), 2706 (1649 r., cesarz Ferdynand III), 2837 (1654 r., tenże), 2929 (1660 r., Marcin opat w Schlägl), 2974 (1662 r., opat Maciej), 3103 (1668 r., Sebastian z Roztoku bp wrocławski), 3144 (1670, cesarz Leopold I), 3240 (1674 r., Mateusz opat), 3321 (1677 r., opat Andrzej), 3516 (1686 r., cesarz Leopold I), 3337 (1687 r., Sylwiusz Nimrod ks. oleśnicki), 4060 (1720 r., cesarz Karol VI), 4534 (1733 r., potwierdzenie przez cesarza Karola VI 23 przywilejów klasztoru), 4563 (1733 r., Konstantyn opat w Lubiążu), 4881 (1751, opat Wincenty), 4893–97 (z 1752 r.), 4973 (1764 r., oficjalat), 4977, 4979–80, 4995, 5014, 5019, 5033, 5044–5, 5057, 5099–102, 5104–9, 5139, 5144–6, 5153–5, 5158, 5163, 5171–2 (te ostatnie to rachunki, kwity, sprawy podatkowe, pisma urzędowe ministra Hoyma).

⁵¹ Rep. 67 nr 1532.

⁵² Rep. 67 nr 1533–1535.

⁵³ Rep. 67 nr 2063.

⁵⁴ Przy dokumencie niemieckim zachowane pieczęcie wójta i ławy miasta Wrocławia, Rep. 67 nr 1550.

z innych linii, jak w Ziębicach i Oleśnicy (Podiebradowicze, od Albrechta i Karola w 1505 r.). Dokumenty wystawiane przez królów czeskich rozpoczynają się od nadań Władysława II Jagiellończyka, króla Czech i Węgier, syna naszego króla Kazimierza IV. Omawiany dokument wystawiono 29 IX 1507 r. w Budzie. Większość z dokumentów Władysława i jego następców to potwierdzenia posiadanych majątków przez klasztor⁵⁵.

Zachował się bardzo istotny dokument Wincentego arcybiskupa i legata papieskiego z 1 III 1529 r., skierowany do króla czeskiego i węgierskiego Ferdynanda I o grożącym najeździe tureckim na Śląsk. W obawie przed zaatakowaniem Wrocławia poleca on wyburzenie zabudowań klasztoru św. Wincentego stojącego poza murami miasta i przeniesienie zakonników do zabudowań dawnego klasztoru franciszkanów św. Jakuba, wznoszącego się w centrum miasta⁵⁶. Od rady miasta Wrocławia klasztor uzyskał pomoc finansową w wysokości 200 000 florenów węgierskich 14 X 1529 r. Te postanowienia zaaprobował też ówczesny biskup Jakub 20 XII tego samego roku⁵⁷.

Wśród nowożytnych dokumentów zachowały się następujące dokumenty królów polskich.

król	data	sygnatura
Zygmunt I Stary	20 II 1530, Kraków	1703 ⁵⁸
Zygmunt II August	25 III 1549, Kraków	1749
Zygmunt II August	7 VI 1565, Piotrków Trybunalski	1814
Zygmunt II August	2 VIII 1566, Lublin	1819
Zygmunt II August	19 VI 1572, Warszawa	1841

Król Zygmunt Stary polecił zapisać klasztorowi wsie Opatów i Szłap, natomiast jego syn Zygmunt August przekazał wynagrodzenie dla Mikołaja Borkowicza. Król uregulował klasztorowi prowadzenie wizytacji oraz wydał list żelazny dla opata Jana Czuryma⁵⁹.

Obecne są dokumenty wielu polskich dostojników kościelnych i państwowych – arcybiskupów gnieźnieńskich (Wawrzyńca Gębickiego z 1617 r.), biskupów krakowskich (Franciszka Krasińskiego z 1572 r., Bernarda Maciejowskiego z 1603 r., Jakuba Zadzika z 1637 r., Andrzeja Trzebickiego z 1659, 1660, 1665 i 1676 r., Konstantego Szaniawskiego z 1732 r., Jana Lipskiego z 1734 r., Jana Załuskiego z 1747 r.),

⁵⁵ Rep. 67 nr 1590.

⁵⁶ Rep. 67 nr 1685.

⁵⁷ Rep. 67 nr 1690 i 1691.

⁵⁸ Dokument królewski zachowany w postaci odpisu w dokumencie notarialnym z 12 VIII 1530 r., Rep. 67 nr 1703.

⁵⁹ *Katalog dokumentów, listów oraz pieczęci królów i królowych polskich przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, opr. M. Chmielewska, Wrocław 1991, ss. 15–17.

kujawskich (Jana Rozrażewskiego z 1583 r., Wawrzyńca Gębickiego z 1616 r., Bonawentury Madalińskiego z 1684 r.), urzędników koronnych (referendarz (Stanisław Sędziwój z Czarnkowa z 1577 r., Stanisław Warszycki wojewoda mazowiecki z 1649 r.), władz miast (Sieradza z 1580 r., Pucka z 1738 r.), klasztorów (Łęczyca, 1661 r., Strzelno w 1684 r.).

W tym czasie utrzymują się kontakty z prepozyturą w Żukowie. 15 VI 1585 r. Jerzy Wilczycki prepozyt w Żukowie zaapelował do papieża Grzegorza XIII o rozstrzygnięcie sporu z biskupem kujawskim, który wbrew statutom zwizytował klasztor żukowski⁶⁰. Tej sprawy dotyczy też dokument Klemensa przeora klasztoru cystersów w Oliwie z 24 VI 1586 r. i Dawida Konarskiego opata oliwskiego z 3 VIII 1593 r., a także Gabriela Kielczewskiego prepozyta w Strzelnie z 1600 r. O wynikach przeprowadzanych w klasztorze inwentaryzacjach świadczą protokoły kontroli zachowane z 1606 r.⁶¹

Posiadamy również kilka dokumentów opatów z Prémontré. Dotyczą one zatwierdzenia wyboru opatów lub wezwania opatów klasztoru wrocławskiego na synod generalny do Prémontré. Pisma takie wysłali m.in. opat Augustyn Le Scellier 27 IX 1653 r. do opata Benedykta, z 13 VI 1656 r. i z 5 V 1660 r. dla opata Mateusza Pawła⁶² lub zwracali się w sprawach wizytacji. Tych spraw tyczą też listy opata Michała Colberta, Klaudiusza Honoarata Lucasa.

Ciekawym źródłem gospodarczym będą zapewne ubarże – wsi Chróścina w opolskim z 1665 r., inwentarze dóbr w klasztorze w Czarnowasach z 1675 r.⁶³ Czytelnika zainteresuje też dokument króla Ludwika XIV z 16 VI 1670 r., wystawiony w St. Germain de Pres, który udziela opatowi wrocławskiemu *salvus conductus* na przejazd przez Francję na obrady kapituły generalnej do Prémontré⁶⁴. Dnia 31 VIII 1725 r. dziekan Wydziału Teologii Uniwersytetu Wrocławskiego wystawił dyplom ukończenia studiów na tym wydziale magistrowi Ignacemu Frantzke ze Świerzawy. Na papierowym dokumencie mamy pieczęć Wydziału Teologicznego i podpis dziekana Franciszka Herztiga⁶⁵.

Notariusz Józef Ignacy Karper, radca i kanclerz klasztoru klarysek we Wrocławiu, sporządził odpis dokumentu datowanego *acta sunt hec in consecratione ecclesie et sun anathemate confirmata anno ab incarnationi Domini MCXLVIII*⁶⁶. Jest w nim mowa o tym, że w 1139 r., po zgonie księcia Bolesława III (Krzywoustego), gdy władzę objęli książęta Władysław w Krakowie, Bolesław na Mazowszu, Mieszko w Poznaniu, wzniesiono kaplicę koło klasztoru NMP Na Piasku we Wrocławiu,

⁶⁰ Dokument zachowany w postaci instrumentu notarialnego Jerzego Klemensa Dantyszka, protonotariusza, Rep. 67 nr 1904.

⁶¹ Rep. 67 nr 2207.

⁶² Są to dokumenty łacińskie, papierowe z pieczęciami i podpisami opatów, Rep. 67 nr 2808, 2863–4, 2887–88, 2930, 3033 (wezwanie opata wrocławskiego do wizytacji w Żukowie), 3062, 3080

⁶³ Rep. 67 nr 3056, 3264.

⁶⁴ Dokument papierowy, francuski, zaopatrzony w pieczęć i podpis króla, Rep. 67 nr 3142.

⁶⁵ Rep. 67 nr 4174.

⁶⁶ Rep. 67 nr 4869.

którą wybudował komes Piotr (Włostowic) za zgodą opata Radulfa. Bolesław książę Polski zapisał kościołom NMP Na Piasku i Św. Wincentego kaplicę św. Marcina w mieście Wrocławiu i kaplicę św. Benedykta w Legnicy wraz z wsiami i targiem w dniu św. Marcina, także karczmę na moście, targ w Kostomłotach, karczmę w Pełcznicy, ze wsiami Grabiszyn, Sobocisko, Sokolniki i Chenese (?). Dokument wymienia wsie nadane przez komesa Piotra klasztorowi. Ostatnim zachowanym przed 1945 r. dokumentem w zespole było pismo ministra von Hoyma z 8 IX 1805 r.⁶⁷, który wydał zezwolenie dla Józefy Joanny Godan na posiadanie majątku. Natomiast ostatnim zachowanym obecnie dokumentem jest zezwolenie tego ministra z 3 VI 1804 r. dla Elżbiety Koschel na objęcie stanowiska przeorowsy w Czarnowąsach⁶⁸.

Dokumenty klasztoru premonstrantek w Czarnowąsach

Dokumenty⁶⁹ klasztoru premonstrantek w Czarnowąsach zostały opublikowane w 1857 r. przez W. Wattenbacha⁷⁰. Zachowane dokumenty znajdują się w zespole opatrzonym w dawnym Staats Archiv we Wrocławiu jako Rep. 71. Repertorium dokumentów ułożonych chronologicznie opracował zapewne J. Büsching, pierwszy dyrektor Provinzial Archiv między 27 VIII a 27 XII 1821 r. W odróżnieniu od wielu zespołów klasztornych, w których zgromadzono tylko materiał dokumentowy, w tym repertorium znajduje się także wykaz przejętych z klasztoru akt (por. niżej).

Z liczby 182 dokumentów ocalało do dnia dzisiejszego 166. Brakuje 16 dokumentów z całego okresu działalności klasztoru.

W wyniku rewindykacji archiwaliów w 1981 r.⁷¹ do Wrocławia powróciło 11 najstarszych dokumentów dawnego cenobium, pochodzących z lat 1223–1293⁷².

Najstarszą z zachowanych bull papieskich jest bulla Grzegorza IX z 22 IV 1227 r.⁷³ Papież bierze pod opiekę św. Piotra i św. Pawła *monasterium monialium de Rebenik*. Tej samej sprawy dotyczy także bulla Urbana VI z 13 III 1383 r.⁷⁴ Papież ten potwierdza wszelkie posiadłości norbertanek w Czarnowąsach (*Domus Dei*), ich przywileje i wolności. Natomiast Bonifacy IX 29 X 1391 r. polecił nadzór nad norbertankami arcybiskupom gnieźnieńskim, biskupom wrocławskim i ksieniom klasztoru benedyktynek w Břevnovie k. Pragi⁷⁵. Następną bulla papieska dla klasztoru w Czarnowąsach pochodzi dopiero z 9 I 1690 r. Papież zezwolił prepozytowi Baltazarowi Gerbertowi na noszenie uroczystego stroju pontyfikalnego (mitra, *annulo*

⁶⁷ Dokument papierowy, z podpisem ministra, Rep. 67 nr 5172, dokument niezachowany.

⁶⁸ Rep. 67 nr 5170.

⁶⁹ Jest to skrócona wersja innego artykułu oddanego do druku.

⁷⁰ W. Wattenbach, *Urkunden des Klosters Czarnowananz*, [w:] CDS, t. I, Breslau 1857.

⁷¹ E. Kobzdaj, *Archiwalia śląskie*.

⁷² Na temat dokumentów por., R. Stelmach, *Klasztor premonstrantek*.

⁷³ Rep. 71 nr 2 b, SU I, nr 275.

⁷⁴ Rep. 71 nr 31 b.

⁷⁵ Rep. 71 nr 35 b, CDS I, nr 57.

et baculo, pastorali ac aliis insignis) zarówno w klasztorze jak i w podległych sobie kościołach w czasie uroczystych świąt⁷⁶.

Najwyższą władzę świecką sprawowali kolejni cesarze rzymscy z dynastii Habsburgów, których dokumenty zachowały się licznie w dawnym archiwum klasztornym, począwszy od dokumentu cesarza Rudolfa II z 31 VII 1601 r., wystawionego w Pradze⁷⁷. Cesarz w obliczu kolejnej z Turkami dla pozyskania jak największych dotacji pieniężnych na ten cel, sprzedał przeoryszy i konwentowi klasztoru wszelkie prawa do wsi Chróścina za 8 500 węg. talarów.

Z 6 VIII 1696 r. pochodzi potwierdzenie mianowania na kanonika probostwa w Czarnowasach brata Tomasza Szafarzyka wydane przez Leopolda I⁷⁸, a z 5 XI 1703 r. wydane przez niego potwierdzenie ugody zawartej 24 V 1702 r. w Niemodlinie między Zygfriedem von Zierotin i Tomaszem Szafarzykiem proboszczem klasztoru w Czarnowasach o granice posiadłości⁷⁹. Jedyne zachowany dokument cesarza Karola VI, wystawiony w Wiedniu 24 IX 1725 r., tyczy potwierdzenia mianowania na proboszcza w Czarnowasach brata Eustachego, dr teologii i profesora klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu⁸⁰. Brak natomiast dokumentów nowych władców Śląska po 1740 r. – królów pruskich – wystawionych dla klasztoru.

Fundatorami i dobrodziejami klasztoru byli niewątpliwie piastowscy książęta opolscy, panowie tej ziemi aż do 1532 r., do śmierci ostatniego z nich Jana II Dobrego.

Zacząć należy od jedyne go dokumentu księcia Henryka I Brodatego z 1234 r., zachowanego w archiwum klasztornym. Jest to niezwykle ważny dla nas dokument, w którym książę śląski potwierdza założenie przez księcia opolskiego Kazimierza klasztoru *in Ribnicii sanctimonialium*. Dokument wymienia uposażenie klasztoru, przeniesionego już do Czarnowasów⁸¹, określonych w dokumencie jako *Cirinium* lub *Cirnous*, na które składały się kaplica i karczma w Rybniku oraz wymienione wsie (wymienione po raz pierwszy w dokumencie biskupa Wawrzyńca, o których niżej). Przy dobrze zachowanym dokumencie na brązowych sznurach wiszą woskowe pieczęcie księcia Henryka I Brodatego i księżnej opolskiej Wioli, nie zachowała się natomiast pieczęć księcia opolskiego Mieszka Otyłego, syna księżnej⁸².

Listę dokumentów książąt opolskich otwiera dokument syna Mieszka Otyłego, Władysława, wystawiony w 1260 r. *indictione III, concurente IV, epacta VI, luna XXVIII*. Datacja taka należy w śląskich kancelariach do rzadkości. Miejszem

⁷⁶ Rep. 71 nr 126.

⁷⁷ Rep. 71 nr 93, dokument zachowany w bardzo złym stanie.

⁷⁸ Rep. 71 nr 128, przy dokumencie pergaminowym, na sznurach czarno-żółtych zachowała się połowa pieczęci cesarskiej.

⁷⁹ Rep. 71 nr 140.

⁸⁰ Rep. 71 nr 163, po pieczęci pozostały sznury czarno-żółte.

⁸¹ W dokumencie księcia Kazimierza opolskiego, wydanym w Opolu w 1228 r. mowa jest o potwierdzeniu klasztorowi przywilejów i wolności. Klasztor założyła jego matka księżna Ludmiła, a następnie został przeniesiony do Czarnowasów. Stało się to między 1223 a 1228 r., por. SU I, nr 298.

⁸² Rep. 71 nr 3, SU II, nr 80, opis pieczęci w: F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich*, Kraków 1899, nr 96; Z. Piech, *Ikonaografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993.

wystawienia dokumentu był Racibórz. Książę zatwierdza norbertankom w Czarnowasach przywilej fundacyjny księcia Kazimierza z 1228 r. i nadaje kaplicy w Siewierzu, będącej własnością klasztoru, 10 kamieni wosku ze wsi Lubniany. Przy dokumencie na zielonych sznurach zachowała się pieczęć piesza księcia⁸³.

Archiwum klasztorne przechowało również dwa dokumenty jego syna Bolesława I księcia opolskiego, braci Bolesława I, Mieszka i Przemysława.

W połowie XIV w. został sfalszowany dokument o nienakładaniu na poddanych ze wsi klasztornych Księginice, Krowiarki i Radoszowy żadnych obowiązków poza obronnymi. Dokument przypisany został ostatniemu księciu raciborskiemu Leszkowi, a umocniono go tym razem autentyczną pieczęcią panującego, oderwaną oczywiście od innego dokumentu. Dla podkreślenia wagi dokumentu przepisano do niego listę świadków z innego dyplomu. Dokument ten nosi datę 15 X 1316 r., i miejsce wystawienia Racibórz⁸⁴. Zapobiegliwie zakonnice postarały się szybko o zatwierdzenie tego „oryginału”. Dokonał tego Nanker biskup wrocławski 19 V 1332 r.⁸⁵

Książę opolski Bolesław II nadał klasztorowi kościół w Dobrzeniu 1 IX 1325 r.⁸⁶ Natomiast jego syn, *Bolezlaus primogenitus illustris et magnifici principis Boleslai ducis Opoliensis, dux et dominus Dei gratia Walkinbergensis* (na Niemodlinie) w Czarnowasach poczynił z klasztorem zamianę dóbr. W zmian za wieś Skorogoszcz przekazał mniszkom 3 nowe wsie Wąwelno, Żużelę i Zeberow (?) z ziemiami, lasami, pastwiskami, prawem rybołówstwa, czynszami i sądownictwem⁸⁷. Drugi dokument księcia Bolesława II z 20 IV 1345 r. potwierdza, że Agnieszka wdowa po Frącku de Lanca zobowiązała się płacić siostrze Ewie, mniszce w klasztorze czarnowąskim, 1 1/2 grzywny rocznie. Przy czym siostra Ewa miała zrezygnować na rzecz synów Frącka z części wsi Boguszyce. Kilka dokumentów wystawił dla klasztoru, Bolesław III, syn Bolesława II.

Kolejny dokument książęcy to przywilej księżnej Eufemii, wystawiony w Głogówku 10 XI 1383 r. Księżna stwierdza, że jej mąż Bolesław książę niemodliński został uwięziony, ale przedtem zdołał przekazać klasztorowi dochody książęce ze wsi Walce, Grocholub, Stradom, Brożec i Kromołowice⁸⁸. Ten sam książę – Bolesław IV († 1437) po objęciu władzy w dniu 8 VI 1391 r. potwierdził, że Nicze sołtys we Wrzoscach sprzedał grzywnę rocznego czynszu ze swego sołectwa Heyncze von Belicz za 10 grzywien groszy monety czeskiej⁸⁹. Natomiast 27 I 1398 r. w Opolu po-

⁸³ Rep. 71 nr 5, SU III, nr 340, dokument był powtórnie zatwierdzony przez Władysława II Jagiellończyka, króla Czech i Węgier, syna Kazimierza IV Jagiellończyka, króla polskiego, w dniu 29 IX 1507 r., tamże nr 79 a.

⁸⁴ Rep. 71 nr 16, CDS I, nr 24.

⁸⁵ Rep. 71 nr 20, o motywach fałszerstw por. uwagi C. Grünhagen w: CDS: *Regesten zur schlesischen Geschichte*, 3622.

⁸⁶ Rep. 71 nr 18, CDS I, s. 29.

⁸⁷ Rep. 71 nr 19, CDS I nr 31.

⁸⁸ Rep. 71 nr 31 a, CDS I, nr 47.

⁸⁹ Rep. 71 nr 35 a, CDS I, nr 56.

twierdził, że Berusza córka Piotra z Zakrzowa przekazała swemu mężowi Mikołajowi dobra w tej wsi. W swym ostatnim dokumencie znajdującym się w omawianym archiwum klasztornym, pochodzącym z 19 XI 1433 r. (Opole)⁹⁰ książę potwierdził, że Jadwiga Pyorverynne sprzedała 4 łany dziedzictwa w Muchowicach za 14 grzywien groszy Klarze Mertin i jej następcom. Natomiast książę zażądał od nowych właścicieli opłaty rocznego czynszu wysokości 1/2 kopy grzywien.

Z tego okresu pochodzą też cztery nadania księcia Władysława Opolczyka dla naszego zgromadzenia. Pierwszy dokument, łaciński, pochodzi z 2 IX 1392 r. i został wystawiony w Murow (?). Władysław jako książę opolski, a także starosta opolski i głogowski polecił, aby mieszkańcy wsi należących do klasztoru stosowali się do poleceń prokuratora klasztornego Mikołaja. Po niezachowanej pieczęci pozostał pasek pergaminowy⁹¹. Drugi jego dokument, wystawiony w Głogówku 4 XI 1393 r., potwierdza, że mieszkańcy wsi klasztornych opłacają mniszkom przewidziane dziesięciny. Dokument zachował się w dwóch ekspedycjach, opieczętowanych pieczęciami księcia Władysława zawieszonych na paskach pergaminowych, spisanych w języku niemieckim⁹². Trzeci dokument Władysława pochodzi z 27 X 1399 r. i został spisany w Opolu. Na jego mocy prepozyt klasztorny Mikołaj uzyskał od Petrasza Stala sądownictwo w Stradomiu. Przy niemieckim oryginale na pasku pergaminowym widnieje pieczęć księcia⁹³. Wreszcie ostatni jego dokument, również niemiecki, pochodzi z 3 V 1401 r. i potwierdza sprzedaż przez Piotra Schlaffa mniszce Agnieszce von Wzebkowicz profesce w Czarnowasach 1/2 grzywny guldenów rocznego czynszu w monecie praskiej ze wsi Semisdorf (?)⁹⁴.

Dla klasztoru wystawił kilka dokumentów brat Bolesława IV, książę Bernard, pan na Strzelcach Opolskich i Niemodlinie, zm. w 1455 r. i żonaty z Jadwigą, córką słynnego Spytka z Melsztyna, poległego w bitwie pod Nikopolis w 1399 r.⁹⁵

Po śmierci Bolesława IV jego następcą w Opolu został jego syn Mikołaj I, panujący do 1476 r. i żonaty z księżniczką brzeską Magdaleną, córką Ludwika II księcia legnickiego i brzeskiego⁹⁶. Dnia 21 III 1447 r. w Opolu stwierdził, że Jędrzej i Machna Czypin wraz z sołtysem Maćkiem w Wąwelnie zawarli porozumienie, na mocy którego sołtys miał przekazać 2 kopy dochodów z sołectwa⁹⁷. W archiwum klasztornym znajdował się tylko ten dokument księcia Mikołaja I. Podobnie

⁹⁰ Rep. 71 nr 61, CDS I, nr 111.

⁹¹ Rep. 71 nr 36. Dokument był dwukrotnie zatwierdzany – przez radę miasta Opola 28 VIII 1612 r. i przez Marię Ludwikę królową Polski i księżną opolską w 1663 r., tamże nr 98 i 115; CDS I, nr 59.

⁹² Rep. 71 nr 37 i 38, dokument transumowany przez kolegiatę św. Krzyża w Opolu 26 IV 1584 r., Rep. 67 nr 1894, CDS I, nr 61.

⁹³ Rep. 71 nr 42, CDS I, nr 72.

⁹⁴ Rep. 71 nr 43, na pasku pergaminowym zachowana pieczęć herbowa księcia, CDS I, nr 76.

⁹⁵ K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, Wrocław, t. III, nr 63.

⁹⁶ Tamże, nr 69, pieczęć j.w. w dok. nr 64.

⁹⁷ Rep. 71 nr 65, na pasku pergaminowym pieczęć księcia, herbowa, w czerwonym wosku, CDS I, nr 117.

jak zachował się jedyny w tym zespole dokument jego starszego brata Bolesława V zwanego Wołoszek, z 21 VI 1455 r.⁹⁸, księcia opolskiego, spokrewnionego z królem Polski Władysławem II Jagiełłą przez swą pierwszą żonę Elżbietę, córkę Elżbiety Granowskiej, trzeciej żony króla⁹⁹. Książę potwierdził układ zawarty między Zygmuntem plebanem kościoła w Czarnowasach a poddanymi o opłatę 15 groszy halerzy.

Pora omówić zachowane dokumenty panów duchowych tej ziemi, biskupów wrocławskich, wydanych dla klasztoru.

Najstarszym jest dokument biskupa Wawrzyńca z 25 V 1223 r., wystawiony we Wrocławiu *in choro s. Johannis* i w Smardzowie 27 V (*VI Kalendas Junii*) tego roku¹⁰⁰. Biskup nadaje klasztorowi norbertanek w Rybniku dziesięciny ze wsi leżących w kasztelanii cieszyńskiej: Goleiszów, Wisła. Iskrzyszyn, Zamański, Nagiewnice, Suenchizi (obecnie przedmieście Cieszyna), Puńców, Bielewicko, Ogrodzona, Nawsie. Dziesięciny klasztor miał także otrzymywać z 14 innych wyliczonych w dokumencie miejscowości, ze wsi rycerskich oraz z ceł w Siewierzu¹⁰¹. Było to pierwotne nadanie i uposażenie klasztoru rybnickiego. Przy dokumencie na czerwonych sznurach zachowana jest pieczęć biskupa, a na żółtych – kapituły wrocławskiej.

Kolejny dokument wydał 19 V 1332 r. biskup Nanker, transumujący dokument Leszka księcia raciborskiego z 13 X 1316 r.¹⁰² Przy dokumencie na pasku pergaminowym zachowała się mniejsza pieczęć biskupa. Z XV w. pochodzą dwa dokumenty biskupa Jodoka, z 13 IV 1464 r. i z 2 III 1466 r.¹⁰³ o nadaniu odwiedzającym klasztor w Czarnowasach 40 dni odpustu i o przekazaniu klasztorowi czynszów z Wróblina, Choborowa i Chucheli. W dokumencie z 30 III 1484 r. biskup Jan IV Roth potwierdził dobra Jana młynarza w Szurgaście i Jana Białego w Sławięcicach¹⁰⁴. Na pasku pergaminowym z lewej strony dokumentu przywieszona została sekretna pieczęć biskupa Jana. Karol Ferdynand Waza, używający w swej tytulaturze tytułu princepsa Polski i Szwecji, biskup płocki i wrocławski, ks. opolski i raciborski, potwierdził 12 III 1653 r. w Nysie testament Jerzego Goreckiego, który dla studiujących w szkole św. Trójcy w Leśnicy w księstwie opolskim przeznaczył legat 1007 florenów polskich¹⁰⁵. Dokument został potwierdzony 26 III tego roku przez kance-

⁹⁸ Rep. 71 nr 70, na pasku pergaminowym pieczęć księcia, herbowa, w czerwonym wosku, CDS I, nr 127.

⁹⁹ K. Jasiński, *Rodowód Piastów*, nr 65.

¹⁰⁰ Rep. 71 nr 1, SU I, nr 226.

¹⁰¹ *Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae*, t. III, wyd. K. Maleczyński, Wrocław 1964, nr 283, s. 63 n.

¹⁰² Nie zachował się drugi z dokumentów biskupa Wawrzyńca z 1223 r. i biskupa Tomasza II z 20 II 1283 r., Rep. 71 nr 2 i 8.

¹⁰³ Rep. 71 nr 72 i 73, przy obu dokumentach na paskach pergaminowych zachowane małe pieczęcie biskupa, CDS I, nr 129 i 130.

¹⁰⁴ Rep. 71 nr 76, CDS I, nr 147.

¹⁰⁵ Rep. 71 nr 111.

larię biskupią i w tej postaci zachował się do dziś. Tworzy on składkę pergaminową złożoną z 4 kart.

Od XIV w. pojawiły się dokumenty władz miejskich – burmistrzów i radnych, wójtów i ławników, wystawiane dla klasztoru, będące w zasadzie potwierdzeniami licznych nadań mieszczan dla zgromadzenia. Nadawcy chcieli sobie zasłużyć na chwałę w „drugim życiu” przez odpuszczenie swych grzechów. Czynili liczne nadania dla zakonu, kościoła i ołtarzy w postaci czynszów i innych fundacji. Ci ważniejsi w hierarchii chcieli zasłużyć sobie na pogrzebanie na przykościelnym cmentarzu, pod posadzką kościoła, przy ołtarzu, a nawet na wmurowanie w ścianę kościoła płyty nagrobnej, która upamiętniałaby ich zasługi za życia.

W naszym zespole takie dokumenty spotykamy już w XIV w. Posiadają one, co bardzo istotnie, pieczęcie miejskie, ławnicze, radzieckie z wosku naturalnego lub – w okresie późniejszym mocowane na karcie papierowej na opłatku. W ich wizerunku mamy wyobrażenia herbu miejskiego i na ich podstawie możemy śledzić przemiany tego wizerunku od czasów najdawniejszych po okres nowożytny.

Z 11 IV 1600 r. zachował się dokument burmistrza i rady miasta Opola, którzy zatwierdzili klasztorowi dawny dokument prepozyta Gotfryda z 29 IX 1319 r.¹⁰⁶ Natomiast władze miasta Opola 2 X 1666 r. wydały świadectwo prawego pochodzenia dla Jana Neulich, obywatela Opola¹⁰⁷. Na różowej tasiemce w kapslu ochronnym znajduje się duża pieczęć miasta Opola, odbita w czerwonym wosku. Ostatnim dyplomem z tej grupy będzie dokument burmistrza i rady miasta Prudnika z 30 IX 1715 r.; jest to kolejne poświadczenie prawego pochodzenia, wydane tym razem dla Franciszka Narcyza Bindera¹⁰⁸. Dokument umocniono dobrze zachowaną pieczęcią miasta Prudnika, znajdującą się w drewnianym małym kapslu ochronnym. Pieczęć wisi na niebiesko-brązowej plecionce.

Klasztor żeński premonstrantek (norbertanek) w Czarnowasach pozostawał pod kuratelą męskiego klasztoru tej reguły pod wezwaniem św. Wincentego we Wrocławiu. Opieka ta przejawiała się w wykonywanych tu wizytacjach, w załatwianiu wielu spraw spornych, w wyrażaniu zgody na mianowanie kolejnych zwierzchników klasztoru, którymi byli prepozyci wywodzący się z klasztoru wrocławskiego.

Najstarszy ze znanych dokumentów władz klasztornych pochodzi z 29 IX 1319 r. i wystawiony został przez Gotfryda, którego możemy uważać za jednego z najstarszych ze znanych nam prepozytów klasztoru. W swym dokumencie Gotfryd wraz z konwentem zezwolił Zygrydowi na lokowanie na prawie niemieckim wsi Wróblin¹⁰⁹. W 1333 r. wystąpił kolejny prepozyt Protywa. Dnia 24 III wystawił

¹⁰⁶ Rep. 71 nr 92, podobnej treści jest też dokument władz opolskich z 28 VIII 1612 r., potwierdzający dokument księcia Władysława Opolczyka z 1392 r., nr 98, z 5 XI 1624 r. zatwierdzający układ sporny zawarty między gminą z Wróblina a Janem prepozytem klasztoru 13 XII 1624 r., nr 105 i 106.

¹⁰⁷ Rep. 71 nr 117.

¹⁰⁸ Rep. 71 nr 153.

¹⁰⁹ Rep. 71 nr 17, dokument był zatwierdzany dwukrotnie przez władze miasta Opola, o czym wyżej. CDS I, nr 27, na kolorowych sznurach przywieszono do niego, obecnie niezachowane, pieczęcie prepozyta i konwentu.

on wraz z konwentem kolejny interesujący nas dokument. Wśród członków konwentu byli też: Gotfryd przeor i Talisława przeorysza, a ci wystawcy zezwolili braciom Waclawowi i Stankowi Cira, synom Stosza, na posiadanie sołectwa we wsi Brynica¹¹⁰. Na zielonych sznurach zachowała się najstarsza pieczęć konwentu w Czarnowasach. Z 1381 r. pochodzi dokument prepozyta Jana, który stwierdza, że miejscowy sołtys Jasiek zapisał swe sołectwo z ogrodem Tylonowi za 2 grzywny¹¹¹. Dnia 8 VIII 1398 r. prepozyt Mikołaj stwierdził, że Paweł sołtys w Wąwelnie przedłożył do zatwierdzenia dokument z 7 IV 1336 r. W tamtym z kolei nadaniu prepozyt Protywa, przeor Gotfryd i przeorysza Talisława lokowali wieś Wąwelno na prawie niemieckim. Konwent zezwolił na wybudowanie w niej nowych jatek i kramów z pieczywem oraz młyna¹¹². Przy dokumencie transumującym zachowała się pieczęć prepozyta Mikołaja na zielono-czerwonych sznurach¹¹³. Wymienione w dokumencie sołectwo klasztor sprzedał sołtysowi Pawłowi za 15 grzywien groszy, wraz z lasem i pastwiskami, 2 ogrodami i pastwiskiem dla owiec zw. Wygon. Klasztor zatrzymał sobie dwa pola zwane Naplati i Prziplati.

W 1416 r. w swym dokumencie prepozyt Paweł Borg wraz z przeoryszą Anną Schidogrostynne i konwentem zatwierdził układ zawarty z chłopami z Zakrzowa – Marcinem Siwkim, Maćkiem Klockiem, Micziem Eherzenst, Janem Pineroschek i jego bratem Pawłem o folwark Pilszewicz, należący do kościoła w Czarnowasach. Folwark ten klasztor kupił za wiardunek groszy z dziesięcinami¹¹⁴. 3 IX 1418 r. konwent klasztoru, z prepozytem Franciszkiem de Sueno, przeorem Albertem, Anną przeoryszą, Bronisławą subprzeoryszą i Elżbietą strażniczką (*circatrix*) potwierdzili uzyskanie 12 grzywien groszy praskich od Pawła Przedwoja, wikariusza i altarysty legnickiego z tamtejszego szpitala Św. Grobu¹¹⁵.

Zachowały się 4 dokumenty prepozyta Michała Seidell. W pierwszym, z 24 II 1421 r., stwierdził, że bracia Jakusz, Filip i Wenczek sołtysi w Wąwelnie posiadają prawnie 1/2 lasu z wiardunkiem czynszu¹¹⁶. Natomiast 2 VII 1422 r. stwierdził, że Franciszek de Sueno, jego poprzednik, wraz z konwentem sprzedali 5 grzywien czynszu rocznego za 50 groszy Piotrowi Cottowicz de Lychina, altaryście opolskiemu, i Dorocie córce Miknona de Luba. Po śmierci Piotra czynsz wraca do klasztoru, a za Piotra sprawowane ma być msza z aniwersarzem. Trzeci jego dokument, z 21 VI 1425 r., to potwierdzenie jego poddanej Wawierskiej z Wąwelna przekazania jej długu 10 grzywien groszy czeskich na rzecz prałata i konwentu klasztoru dominikanów w Opolu. Poddana ma zatrzymać łąn ziemi w Wąwelnie. W czwartym dokumencie wymieniony prepozyt 14 VIII 1431 r. wraz z Mikołajem Herbarth wójtem

¹¹⁰ Rep. 71 nr 21, CDS I, nr 33.

¹¹¹ Rep. 71 nr 30, CDS I, nr 45, po niezachowanej pieczęci pozostał pasek pergaminowy.

¹¹² CDS I, nr 34.

¹¹³ Rep. 71 nr 41, CDS I, nr 69.

¹¹⁴ Rep. 71 nr 48.

¹¹⁵ Rep. 71 nr 52, CDS I, nr 100.

¹¹⁶ Rep. 71 nr 55, CDS I, nr 104.

klasztornym i wymienionymi ławnikami zeznali, że Katarzyna Krawschynne przekazała mniszkom z Czarnowasów 1/2 grzywny w pieniądzu czynszu jako swój spadek i testament w zamian za odprawianie w św. Małgorzatę i Wigilię mszy św. za jej duszę.

Jeden dokument z 27 IV 1448 r. pozostał po kolejnym prepozycie Marcinie Kamentz. Prepozyt ten wydał zezwolenie na posiadanie młyna (określonego jako *Brettmuhle*) z piłą (*Sage*) Michałowi Escherer, Nikłosowi Schotenfahren i Matisowi Topperrn. Młyn miał stanąć na potoku Słodowym (*Maltzbach*) koło karczmy klasztornej. Mistrz i młynarz zostali zobowiązani do opłacania klasztorowi 1/2 grzywny rocznego czynszu¹¹⁷. Ostatni znany nam XV-wieczny prepozyt to Andrzej Wanzen. W dniu 10 VIII 1488 r. w Czarnowasach wraz z konwentem (tu nie podano jego składu) zeznał, że Michał sołtys w Łanach posiada jako swoje dziedzictwo 4 łany wolne od obciążeń. Określono w dokumencie wszelkie dochody sołtysa z karczmy, ogrodów i kramów z pieczywem¹¹⁸.

Dnia 19 IV 1532 r. kolejny prepozyt klasztorny Paweł z Ujazdu wraz z konwentem (Dorota Walzerowska przeorysza i Jadwiga Wachowska subprzeorysza) oraz *ganz Konwent des Klosters und Hauses zu Tscharnowan* potwierdzili układ między Marcinem Burdt jako opiekunem Stefana Brodt, swego brata, a Janem Mireck, w którym ten ostatni miał przekazać młodemu Stefanowi ziemie na terenie sołectwa w Czarnowasach¹¹⁹.

Z 12 X 1612 r. pochodzi pierwszy szesnastowieczny zachowany dokument prepozyta Marcina Conradusa, w którym czytamy, że członkowie konwentu Judyta Dirskowska przeorysza i Anna Różecka subprzeorysza w imieniu całego konwentu zeznali, że Fryderyk Becke mieszczanin i mydlarz wrocławski sprzedał za 200 talarów karczowisko we wsi klasztornej Brynica na podanych warunkach¹²⁰. W następnym dokumencie tego prepozyta z 20 I 1613 r. zeznano, że Protazy Jaeckel, urzędnik klasztorny w ogrodzie klasztornym w Brynicy, ma wykonywać polecane prace dla klasztoru, ma opłacać podane czynsze, a dla miejscowego kościoła przekazać 3 funty wosku na wyrób świec¹²¹.

Z 4 X 1620 r. mamy zachowany w archiwum klasztornym dokument prepozyta Jana Schlichtvera. On to wraz z Judytą Girczkowską przeoryszą i Małgorzatą Fuchmanin subprzeoryszą sprzedali Jakubowi Wilhelmi łąki i ziemie za 200 talarów za 2 grzywny 18 groszy rocznego czynszu w Brynicy¹²².

Po prepozycie Pawle Strabo pozostały dwa dokumenty z 1653 i 1655 r. 2 maja 1653 r. Paweł, występujący jako proboszcz, wraz z całym konwentem klasztornym zeznali, że Mates Zawada z Borku sprzedał swój młyn z dziedzictwem za 100 tala-

¹¹⁷ Rep. 71 nr 67, CDS I, nr 105.

¹¹⁸ Rep. 71 nr 78, CDS I, nr 154.

¹¹⁹ Rep. 71 nr 82 a.

¹²⁰ Rep. 71 nr 99.

¹²¹ Rep. 71 nr 100.

¹²² Rep. 71 nr 103.

rów śląskich klasztorowi wraz z robotami wykonywanymi przez młynarza w ciągu 3 dni tygodniowo. W następnym dokumencie, z 29 IX 1655, tenże prepozyt potwierdził sprzedaż przez Jana Pakallę ogrodu z przyległymi łąkami i zabudowaniami za 100 grzywien i 48 groszy¹²³.

Dnia 2 VIII 1681 r, jeden z jego następców, Baltazar, doktor i radca krajowy Księstwa opolsko-raciborskiego, potwierdził sołtysowi Janowi Gola dobra wielkości 1 1/2 łana ziemi¹²⁴. Natomiast 13 V 1699 r. prepozyt Tomasz Szafarzyk stwierdził, że Szymon Wicher, młynarz klasztorny w Czarnowasach, sprzedał młyn z przyległościami za 400 talarów śląskich¹²⁵.

Ostatnimi prepozytami klasztornymi w XVIII w. byli Eustachy, po którym pozostały dwa dokumenty, z 19 II i 28 IX 1726 r. o odkupieniu przez konwent od Andrzeja Mimczyka jego domu, ogrodu i 2 małych łąk w Świerklańcu oraz małego stawku, a także o potwierdzeniu Krzysztofowi Wróblowi posiadania kuźni i młyna z podanymi dochodami i dziedzictwami, które klasztor kupił za 350 talarów¹²⁶, oraz Herman Józef Krusche, który 14 X 1782 r. przekazał młynarzowi Antoniemu Raczkowi w Czarnowasach kuźnię i młyn do wyrobu słodu¹²⁷. Kolejne dokumenty zostały wystawione jako urzędowe przez niewymienianego już z imienia prepozyta. Dotyczą one zapłaty murarzowi opolskiemu Rudolfowi 241 talarów i 15 groszy za wzniesienie kuźni (6 VII 1786), zastawu młyna w Niewodniku Matesowi Pacheraze (6 X 1795), zastawu młyna i kuźni w Dobrzeniu młynarzowi Janowi Gajdzie 3 IX 1796¹²⁸. Przy wymienionych tu dokumentach władz klasztornych zachowały się interesujące pieczęcie prepozytów i konwentu, niewykorzystywane w dotychczasowej literaturze. Najstarsza zachowana pieczęć prepozyta Mikołaja wisi przy jego dokumencie z 8 VIII 1398 r. na sznurach czerwono-zielonych. Niestety jest ona zachowana w bardzo drobnym fragmencie, o zupełnie nieczytelnym wizerunku i napisie. Po pieczęci konwentu pozostały również tylko sznury o wspomnianych barwach¹²⁹.

Najstarszą dobrze zachowaną pieczęcią prepozyta jest pieczęć Piotra Borga, wisząca na pasku pergaminowym przy dokumencie z 1416 r.¹³⁰ Nie była to imienna pieczęć prepozyta; w jej wizerunku widzimy postać Najświętszej Marii Panny wyobrażoną *en face*, z Dzieciątkiem trzymanym na ręku. W otoku pieczęci trudno czytelny napis: *PREPOSITUS. DOMUS. CLAUSTRUM*. Była to więc pieczęć

¹²³ Rep. 71 nr 112 i 113, nie zachował się jego trzeci dokument, z 23 VI 1657 r., o sprzedaży dochodów z folwarku *Picziowkowska*, zw. Niwa, Rep. 71 nr 114.

¹²⁴ Rep. 71 nr 121.

¹²⁵ Rep. 71 nr 130.

¹²⁶ Rep. 71 nr 164 i 165.

¹²⁷ Rep. 71 nr 175.

¹²⁸ Rep. 71 nr 178, 179 i 180.

¹²⁹ Rep. 71 nr 41.

¹³⁰ Rep. 71 nr 48.

urzędowa, związana ze stanowiskiem, niezmienna w wizerunku i w napisie napieczonym.

Najstarsza pieczęć konwentu, zachowana do dziś, widnieje przy dokumencie konwentu klasztoru czarnowąskiego z 25 II 1418 r.¹³¹ W wizerunku pieczęci zachowanym w połowie (dolnej) widoczna jest postać Marii z Dzieciątkiem, trzymany w prawej ręce. Zachowany fragment napisu głosi: *SIG. MO/.../ LVO/.../*. Pieczęć wisi na pasku pergaminowym.

Przy dokumencie z 24 II 1421 r.¹³² zachowały się do bardzo dobrego stanu pieczęcie woskowe prepozyta i konwentu, wiszące na paskach pergaminowych. Pieczęć prepozyta ma w wizerunku stojącą na postumencie postać Matki Boskiej z Dzieciątkiem trzymany w lewej ręce. Pieczęć konwentu wyobraża postać Matki Boskiej siedzącej na krześle (ławie). Dzieciątko trzymane jest w prawej ręce. Matka Boska wyobrażona jest w nimbie, a bogate siedzisko otaczają detale architektury późnogotyckiej, w stylu przypominającym bardziej gotyk płomienisty. W legendzie napis: *SIGILLUM CONVENTIS DOMUS DEI M. V.*

Przy dokumencie z 20 I 1613 r.¹³³ pieczęcie prepozyta i konwentu odbito w wosku barwy czerwonej, przy czym, co ciekawe, odbitki tych pieczęci dokleiono na poduszkę starszej pieczęci, okrągłej, bez wizerunku (być może zatarty). Pieczęcie wiszą na paskach pergaminowych. Wizerunki tych pieczęci zachowały się w drobnych fragmentach.

Natomiast w dokumentach z XVIII w. spotykamy pieczęcie prepozytów lakowe, odciskane na kartach papierowych, z podpisami właścicieli. Są to ich pieczęcie herbowe. Nad wizerunkami herbowymi widoczne są majuskułne litery, np. przy dokumentach z lat 1785, 1795 i 1796 mamy pieczęcie opata (*abbas*) Hermana, z napisem: *HR PC (Herman Rolaty Probst Conventu)*¹³⁴.

Na koniec pozostawiłem do omówienia dokumenty polskie zachowane w zespole klasztornym w Czarnowasach. Klasztor leżący na pograniczu Dolnego i Górnego Śląska, jak widzieliśmy już na wielu przykładach, miał w swych dokumentach wielu polskich poddanych. Stąd też zachowało się kilka polskich dokumentów, kierowanych do tej ludności, które zostały odnalezione już po uporządkowaniu zasobu przejętego po 1810 r. i uporządkowanego w repertorium dokumentowym. Dokumenty te dopisywano na doklejanych kartkach, z sygnaturami kombinowanymi, cyfrowymi i literowymi. Występują one wyłącznie w XVI i XVII w., co może być wynikiem tak a nie inaczej zachowanej bazy źródłowej. Przez autorów inwentarza oznaczane były niezmiennie jako *Littere Slavice scripte, que ita exordinuntur*,

¹³¹ Rep. 71 nr 51.

¹³² Rep. 71 nr 55, pieczęć prepozyta widoczna jest też przy dokumentach z 2 VII 1422 r., Rep. 71 nr 56, z 21 VI 1425 r., Rep. 71 nr 58 a (fragment, część dolna), z 14 VIII 1431 r., Rep. 71 nr 60, z 27 IV 1448 r., Rep. 71 nr 67 (tu też pieczęć konwentu), 10 VIII 1488 r. (obie pieczęcie), Rep. 71 nr 78, z 19 IV 1532 r., (obie), Rep. 71 nr 82 a.

¹³³ Rep. 71 nr 100.

¹³⁴ Rep. 71 nr 178, 179, 180.

po czym wpisywano imię wystawcy przepisane z oryginału po polsku i krótkie streszczenie dokumentu w języku niemieckim.

Nie są znane losy zasobu aktowego dawnego klasztoru. W omawianym repertorium ręką F. Jarricka wpisano tytuły 27 jednostek aktowych jako *Ausserurkundliche Papiere des Jungfraul. Stifts Czarnowanz*. Stało się to we Wrocławiu, 27 XII 1821 r.¹³⁵ Jednostki te dotyczyły okresu od 1666 do 1806 r. oraz sprzedaży majątków – stawu, domu w Brzegu przy Rynku, młynów, akta zastawu, dokumentów prawego urodzenia. W archiwum był też dokument biskupa wrocławskiego Sebastiana o wyborze nowego opata w 1666 r. Jednostka z 1806 r. ministra Hoyma dotyczyła zatrudnienia robotnika Grabczoka w zakładzie szklarskim. Znajdowały się tu też różne pokwitowania. Z 1806 r. pochodził też plan założonej szkoły w Czarnowasach, a także akta sporne o granice między wsiami klasztorowymi.

¹³⁵ Rep. 71, s. 9610–6615.